

STEFANO BOTTONI

Széljegyzetek egy konferenciához

2002. október 3–6. között alkalmam volt részt venni Bukarestben a *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989* (Románia és a Varsói Szerződés, 1955–1989) című nemzetközi konferencián, melyet a washingtoni *Woodrow Wilson International Center for Scholars* által irányított *Cold War International History Project* (CWIHP), a zürichi *Center for Security Studies and Conflict Research* és a bukaresti *Institutul pentru Politică de Apărare și Istorie Militară* közösen szervezett.¹

Mielőtt a munka menetét leírnánk, és az eredményeket elemeznénk, érdemes szót ejtenünk a konferenciát finanszírozó intézményről és a szervezés körüli nehézségekről.

A CWIHP 1991-ben indult Voitech Mastny, a kiváló történész irányításával, azzal a céllal, hogy a hidegháború és a kelet–nyugati kapcsolatok történetének megértéséhez szükséges, korábban hozzáférhetetlen primér forrásokat világszerte elérhetővé és használhatóvá tegye a kutatók számára.² A pro-

1 A munkában olyan jelentős külföldi kutatók mellett, mint Voitech Mastny, Christian Ostermann (a CWIHP jelenlegi igazgatója), Dennis Deletant és Békés Csaba, részt vettek az utóbbi évtized legaktívabb román jelenkorkutató történészei (Mihai Retegan, Ioan Scurtu, Ioan Chiper, Liviu Țirau, Virgiliu Țarau, Marius Oprea, Lavinia Betea, Dan Cătănus), politológusok (Stelian Tănase, Andrei Miroiu, Adrian Nicolescu), a legfontosabb romániai levéltárak igazgatói – Mihai Corneliu Lungu (Román Nemzeti Levéltár), Dumitru Preda (a Külügyminisztérium levéltára), Gheorghe Onișoru (a CNSAS, a Securitate levéltárának tanulmányozására alakult nemzeti bizottság) és Alexandru Oșca (a Honvédelmi Minisztérium levéltára) –, valamint egy hadtörténészekből álló népes delegáció (Mihail E. Ionescu – a bukaresti intézet igazgatója, Petre Otu, Alexandru Duțu, Vasile Popa).

2 A CWIHP honlapjáról (<http://cwihp.si.edu>) ingyen letölthetők a legújabb levéltári kutatásokról szóló vitaanyagok (*working papers*). A magyar közönség előtt leginkább érdeklődésre számot tartók közül érdemes kiemelniük: Csaba Békés, „The 1956 Hungarian revolution and the world politics” (WP nr. 16), és a legfrissebbeket: Vladimir Tismăneanu, „Gheorghiu-Dej and the

jekt immár tíz éve finanszíroz, illetve nyújt tudományos és logisztikai támogatást levéltári kutatásokhoz az egész világon, különösen Közép-Kelet-Európában, a volt Szovjetunióban és az ázsiai térségben. Számos országban alakultak fiilálék, partner intézetek; többek között Magyarországon a *Cold War History Research* független kutató műhely, Békés Csaba, az '56-os Intézet munkatársa vezetésével. Az erőfeszítéseknek köszönhetően a hidegháborúval és a nemzetközi kapcsolatok fejlődésével foglalkozó történetírás számottevően előrelépett. Románia a NATO és az Európai Unió tagságára jelölt országok közül az egyetlen, amelyben a CWIHP mindmáig nem tudta beindítani a hivatalos tudománnyal való szakmai együttműködés mechanizmusát. Ennek oka az érvényben lévő hivatalos levéltári előírások. Ezek a normatívák a levéltárak felügyeletét a Belügyminisztériumra bízzák (a levéltári dolgozók is e szerv alá vannak rendelve). Ahogy Deletant és Mastny a konferencia során több ízben megjegyezte, a kutatók számára – legyenek azok románok vagy külföldiek – az a legégetőbb probléma, hogy amikor a levéltári dokumentumok megtekintésére engedélyt kérnek, *előzetesen* megadott kutatási témához és időtartamhoz kell tartaniuk magukat. Nyilvánvaló, hogy ez a procedura nagyfokú *önkényességre* ad lehetőséget a levéltár személyzetének azon a téren, hogy milyen dokumentumokba enged betekintést, a kutatók jogait pedig *a priori* szűkíti.

E nehézségek ismeretében a konferencia megszervezéséből nagy horde-rejű tudományos esemény lehetett volna. Az a kilátás, hogy Románia beléphet a NATO-ba, mindinkább rákényszerítheti a helyi hatóságokat, hogy – legalább formailag – jobban együttműködjenek a folyamatban lévő nemzetközi kutatási projektekkel. Ostermann nyíltan kimondta, hogy az Egyesült Államok jövődő szövetségese nem tehet úgy, mintha továbbra is szinte teljes mértékben titkosan kezelhetné közelmúltját. A bukaresti kormány hozzájárult azon dokumentumok rendszeres kutatásának a megindításához, amelyek zárolását nemrég oldották fel, és amelyek Romániának a Varsói Szerződésen belül játszott szerepére, nagyobb általánosságban a szocialista tömb bonyolult, olykor ellentétekkel terhes politikai és katonai viszonyrendszerére vonatkoznak. Csaknem két esztendő alatt több száz olyan iratcsomót válogattak át, melyekről azt tartották, hogy fényt derítenek a román kommunista vezetés döntéshozó mechanizmusaira, főleg a vizsgált időszak meghatározó

Romanian Workers' Party: from de-Sovietization to the emergence of national Communism" (WP nr. 37) és János Rainer, „The new course in Hungary in 1953” (WP nr. 38).

pillanataiban (1955 – a Varsói Szerződés létrejötte, 1958 – a szovjet csapatok kivonulása Romániából, 1962–64 – a „független” román külpolitika nyomán támadó belső konfliktusok a Szerződésben, 1968 – szovjet beavatkozás Csehszlovákiában, 1980–81 – a lengyelországi válság). Az volt a cél, hogy elérjék a forrásanyag *kritikus tömegét*, mely által lehetőségessé válik az angolra fordított dokumentumok kiadása egy olyan kötetben, melyet gépelt formában bocsátanak a kutatók rendelkezésére.³ A CWIHP által szervezett konferenciákon ugyanis az a szokás, hogy az eseménynek helyt adó országban már néhány hónappal előbb publikálják az ismeretlen levéltári anyagokat, hogy a résztvevők érdemi vitát folytathassanak a történeti problémákról. Ezúttal a résztvevők sajnálatos és megmagyarázhatatlan módon csak a konferencia második napján kapták meg a román kutatók által legfontosabbnak ítélt dokumentumokat tartalmazó két kötetet.⁴ Így a vita nem is folyhatott a megkapott dokumentációban felmerülő újdonságokról, hanem kényszerűen általánosabb témákra terelődött.

A munka során felmerült vitatémák közül mindenekelőtt a közép-kelet-európai kommunizmus korszakával foglalkozó történeti kutatás állapotát kell kiemelnünk. Míg Magyarországon, a Cseh Köztársaságban, sőt, Bulgáriában⁵ a civil társadalom és a történészek kicsikarták a vonakodó poszt-kommunista apparátusoktól azt a jogot, hogy időbeli korlátozások nélkül férhesse hozzá a kommunizmus és a hidegháború történetének teljes iratanyagához, Romániában nincsenek biztos információik a román politikatörténet számos területével kapcsolatban: ilyen például Ceaușescu magánlevelezése, melynek létezését a konferencián Voitech Mastny ismét megerősítette, viszont a felszólaló levéltári igazgatók mind tagadták, több-kevesebb határo-

3 A dokumentumok zöme a Nemzeti Levéltárból (a Kommunista Párt Központi Bizottságának fondjából), a Külügyminisztérium levéltárából és a Honvédelmi Minisztérium levéltárából valók.

4 M. Munteanu (szerk.): *Romania and the Warsaw Pact. Document reader, I-II*. Az első kötet az 1955–69 közti, a második pedig az 1969–89 közti időszakot öleli fel, összesen 88 dokumentumot közölnek. A kötetek nem tartalmaznak kritikai apparátust, és a válogatás elveit sem magyarázzák. A döntő fontosságú ötvenes évekről mindössze 5 dokumentum szól, s ezek közül kettő (melyek az 1956-os magyar forradalom romániai következményeivel foglalkoznak) már korábban megjelent: M. Retegan – C. M. Lungu (szerk.): *1956. Explozia*. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996 (a 48. és 107. dokumentum).

5 Különösen érdekes a bolgár eset. Mastny állítása szerint – amit két jelenlévő bolgár hadtörténész, Sztancso Sztancsev és Dimiter Mincsev megerősített – Todor Zsivkov, a bolgár kommunista párt első titkárának magánlevéltára szabadon kutatható, Interneten történő közreadása folyamatban van.

zottsággal. Nyilvánvaló, hogy Romániában a Ceaușescu-rendszer utolsó tizenöt évében olyan mértékű hatalmi koncentráció ment végbe, hogy gyakorlatilag lehetetlen mélyebben elemezni az ország belső viszonyait és nemzetközi kapcsolatait a volt diktátor titkárságának anyagai nélkül.

Ami a kutatás szabadságának régóta napirenden lévő témáját illeti, a süketek fura párbeszéde zajlott a résztvevők között: a többszöri sürgetésre, hogy a levéltári kutatást a jog alapjára helyezzék át, a levéltári igazgatók azzal az ígérettel válaszoltak, hogy hamarosan *gyűjteményeket* jelentetnek meg *válogatott* dokumentumokból...

A másik vitatéma Romániának a Varsói Szerződésen belüli helyzete volt, és e sorok írója számára a történészgenerációk közti konfliktus tanulságos példáját szolgáltatva. A vetélkedést az a kérdés váltotta ki, hogy mi volt a valódi súlya és jelentése a kommunista vezetés által a hatvanas években kezdett „függetlenségi” politikának. A „kánon” szerint, amit hadtörténészek fejtettek ki, Bukarest autonómiára irányuló törekvése nem azt jelentette, hogy csökkent volna katonai-politikai lojalitása a Varsói Szerződés irányában. A levéltárakból előkerülő dokumentumok és az Egyesült Államokban gyűjtött anyagok felhasználásával végzett kutatások – különösen Virgiliu Țărau munkája, aki *The beginning of a new relationship: Romania and the United States in the middle of the 60's* (Egy új kapcsolat kezdetei: Románia és az Egyesült Államok a hatvanas évek közepén) címmel tartott előadást – ellentmondásosabb képet mutatnak. Az USA-hoz fűződő kapcsolatok erősödése döntő elem volt a „függetlenségi” politikában, de ugyanakkor egyfajta „kétkulcsos” politika kezdetét is jelentette, amit az újabb történészgeneráció tagjai – mint például Liviu Țărau vagy Lavinia Betea – úgy értékelnek, hogy Románia „hűtlen” lett saját szövetségi rendszere iránt. A hadtörténészek ingerült reakciója erre a szakmai ítéletre azt bizonyítja, hogy ha egy értelmezési paradigma rögzült a tudományos életben, azt nem könnyű felszámolni vagy akár módosítani.

Végezetül néhány észrevétel az átadott beszámolókról és a konferencia jelentőségéről. A résztvevőknek kiosztott írásos hozzászólások általában szerény kiállításúak voltak, némelyik nevetségesen rövidre sikeredett (2–3 oldal, a források megjelölése nélkül). Még több aggodalomra ad okot, hogy a felhasznált anyag alapján nem kívánnak következtetést levonni, abban a hitben, hogy az idézett dokumentum önmagát magyarázza. Hangsúlyoznunk kell, hogy a forráshasználatnak ez a sajátos megközelítése meglehetősen gyakori a román tudományos munkákban. A magyar olvasó bizonyára észreveszi ezt, ha a romániai magyar kisebbség 1945 és 1955 közötti történetéről szóló, nem-

rég kiadott dokumentumkötetet lapozgatja, amely bár terjedelmes és információ-gazdag, érdemi bevezető és jegyzetapparátus hiányában szinte haszontalanná válik.⁶

Többször utaltam rá, hogy a konferencia, a maga korlátaival együtt, a jelenkori történetírás területén egyfajta kezdetet jelentett a romániai hivatalos tudomány körei és olyan elsőrangú nyugati partnerek között, mint a CWIHP. Csak remélhetjük, hogy ez a folyamat a román és külföldi tudósok szakmai és emberi kapcsolatának szükségszerű „humanizálásához” vezet: ma is jól érzékelhető, hogy e kapcsolatot csodálkozás, megalázkodás, frusztráció és atavisztikus gyanakvás övezi, ami azokkal szemben nyilvánul meg, akik kívülről jövekként próbálnak hozzáférni az ország múltjának kulcsaihoz.

Fordította: Erdősi Péter

⁶ A. Andreescu – L. Năstasa – A. Varga (szerk.): *Maghiari din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, Centru de resurse pentru diversitate etnoculturală, 2002.